

Gia Arganashvili

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Preservation and Popularization of Folklore as an Intangible Cultural Heritage

The existence of folklore is determined by its social function. Therefore, it subordinates the peculiarities of the epoch more than others, including the pace of technological progress in the modern world.

The involvement in the program of the intangible cultural heritage and folklore in the future will help to preserve and popularize the oral specimens that exist to this day.

We have to search for a folk verse today where its potential author is. Nowadays, such an environment is in a social network.

To say that folklore is being created on social media today will be premature. For now, it is just an assumption.

Key words: Folklore, Intangible heritage, Social media.

გია არგანაშვილი

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ფოლკლორის, როგორც არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნება და პოპულარიზაცია

არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობა ის სიმდიდრეა, რომელშიც აუცილებელია თაობიდან თაობაზე მისი გადაცემის ცოცხალი პროცესის შენარჩუნება, ხოლო მისი დაცვა არა მის კონსერვაციას, არამედ მის კვლევას, პოპულარიზაციას და და ფორმალური თუ არაფორმალური სწავლების ხელშეწყობას გულისხმობს.

დღეს ხალხური ზეპირსიტყვიერება სწორედ არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის საერთაშორისო კონვენციის (პარიზი, 2003 წლის 17 ოქტომბერი) სხვადასხვა მუხლით არის დაცული და კონვენციის ხელისმომწერ სახელმწიფოებს (მათ შორისაა საქართველო) ავალდებულებს, მიიღოს აუცილებელი ზომები მის ტერიტორიაზე არსებული არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის უზრუნველსაყოფად (მუხლი 11.1).

ამის შესრულება სამეცნიერო წრეებისგან შესაბამის სფეროში დღემდე არსებული ცოდნის სრულ მობილიზებას მოითხოვს, რაც თავისთავად კარგი საფუძველი გახდება სარეკომენდაციო წინადადების მომზადებისა და შესაბამისი სტრუქტურების წინაშე მის წარსადგენად.

სწორედ ამ მიზანს ემსახურება ჩვენი მოხსენება, რომელიც ფოლკლორის, როგორც არამატერიალური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნებისა და პოპულარიზაციისთვის აუცილებელი გარემოს შექმნას, ასევე დღემდე ამ სფეროში არსებული ტრადიციის გაცნობას ისახავს მიზნად.

ამისთვის კი ჯერ იმ განვლილი გზის გადახედვა მოგვიწევს, რომელიც ქართულმა ხალხურმა ზეპირსიტყვიერებამ განვლო სისტემური შეკრების გზაზე. შემდეგ დღევანდელი მისი მდგომარეობის შეფასება და იმ სოციალური გარემოს შესწავლაც მოგვიწევს, რომელშიც დღეს ხალხური ლექსი და სხვადასხვა ჟანრის ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები იქმნება.

ფოლკლორის – ხალხური შემოქმედების – შემეცნებით-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა თავიდანვე კარგად ჰქონდა გააზრებული ჩვენს განმანათლებლებს. ამიტომ ზეპირსიტყვიერი მასალების შეგროვება და მისი სასწავლო-საგანმანათლებლო პროცესში ჩართვა ჩვენში ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, ფოლკლორის ურთიერთობის რღვევის მიჯნაზე დაიწყო. მას შემდეგ ამ კუთხით თითქმის არ შეჩერებულა სამეცნიერო ექსპედიციების მუშაობა თუ კერძო პირების ინიციატივა, არ დარჩენილა არცერთი ლიტერატურული თუ საზოგადო მოღვაწე, რომელსაც გარკვეული ფორმით მონაწილეობა არ მიეღო ამ საშვილიშვილო საქმეში.

1819 წელს გამოცემული ანთოლოგიის წინასიტყვაში გრიგოლ ბაგრატიონი (ერეკლე მეფის შვილთაშვილი, მცირე დროის მამილზე საქართველოს მეფედ აღიარებული) წერდა:

„მე მეფის ძის ძე გრიგოლ დიდის გულსმოდგინებით ვეცადე, რომ შემეკრიბა ძველთაგან თქმული მუნასიბნი, ანუ სიმღერისა ლექსნი, ანუ ზმანი, ანუ იამბიკონი, ანუ ოხუნჯობანი. რაიცა ძალმედვა, ვეცადე ან ვის რა უთქვამს ერთმანერთისთვის – ხუმრობა, ოხუნჯობა, მასხრობა. და თქვენც გევედრებით, მკითხველ-მსმენელნო, თუ გაგეგონოთ ანუ იცოდეთ ლექსი, ანუ ზმანი, ანუ ოხუნჯობა, ჩასწერეთ წიგნსა ამასა შინა, რათა არა დაგეკარგოსთ ქართველთა ენა და ლექსი ანუ ხუმრობა თვისი“ (ანთოლოგია 1765-1825: 352)

მოგვიანებით ამ მოწოდებას ქართველი ხალხოსნები გამოეხმაურნენ და ზეპირსიტყვიერი მასალების შემგროვებლობითმა საქმიანობამ ერთგვარი გატაცების სახეც კი მიიღო (ილია ჭავჭავაძე დაეჭვებული შეხვდა ამ გახშირებულ ექსპედიციებს). ცხადი იყო, რომ მათი (ხალხოსნების) კეთილშობილური საქმიანობის მიღმა ხშირად კლასობრივი დაპირისპირების ნიშნებიც იკვეთებოდა, რომლის ფონზე „უბრალო ხალხის“ უპირატესობა უფრო და უფრო თვალსაჩინო ხდებოდა.

ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ ფოლკლორული ზეპირსიტყვიერების თავდაპირველი ტერმინი საერო შემოქმედება (ასე უწოდებდა მას ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ხახანაშვილი (1864-1912) იდეოლოგიური კონიუნქტურის გავლენით, ვიწრო კლასობრივ ტერმინად გადააკეთდა (ერი, ხალხისგან განსახვავებით, ადამიანთა სოციალურ-ისტორიულ ერთობას წარმოადგენს) და ხალხურ შემოქმედებად გადაიქცა.

თუმცა, ამ ცვლილებამ საბჭოთა ხელისუფლების დროს ერთგვარად სასიკეთო ნაყოფი გამოიღო, რადგან ხალხური შემოქმედების ქოლგის ქვეშ მრავალი, იმდროინდელი ტოტალიტარული რეჟიმისთვის მიუღებელი ინდივიდუალური ავტორის შემოქმედება გადაურჩა დაკარგვას (სამაგალითოდ მიხა ხელაშვილის, ადამ ბობლიაშვილის, გოგია ჭიჭოშვილის სახელებიც კმარა) თუმცა ეს მაინც ზღვაში წვეთია და სრულიად ვერ ამართლებს იმ დაუდევრობას, რომელიც დრომ და ეპოქამ ინდივიდუალურ ავტორთა მიმართ გამოავლინა.

გასული საუკუნის 80-იან წლებში ხალხური შემოქმედების ზეიმად მოინათლა თბილისში ჩატარებული ფოლკლორის საღამოები. ამ დარგის ცნობილმა სპეციალისტებმა ვახუშტი

კოტეტიშვილმა და ალექსი ჭინჭარაულმა მხატვარ თენგიზ მირზაშვილის და სხვათა მონაწილეობით ფილარმონიის დიდ საკონცერტო დარბაზში ერთგვარი ფოლკლორული „ჩვენება“ გამართეს. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხიდან ჩამოსულმა ხალხურმა მთქმელებმა, მომღერლებმა და ქოროგრაფიის წარმომადგენლებმა მაყურებელს თავიანთი ხელოვნება გააცნეს.

ეს იყო ერთგვარი პასუხი იმ უარყოფლებისადმი, ვინც ფიქრობდა, რომ ხალხური პოეზია აღარ იქმნებოდა და ყოველწლიური ფოლკლორული სასწავლო-სამეცნიერო ექსპედიციებიც მხოლოდ ძველი ნიმუშების გამომხეურებას და შენახვას ემსახურებოდა.

თუმცა ამ სადამოუბზე შეინიშნებოდა ერთი უცნაური ტენდენცია, რომელიც თანდათანობით უფრო გამოიკვეთა. საქმე ის იყო, რომ ცნობილი ხალხური მთქმელები ლამის ფილარმონიის კულისებში ქმნიდნენ ზეპირსიტყვიერების საოცარ ნიმუშებს, რომლებსაც რამდენიმე წუთში სცენიდან კითხულობდნენ და ალტაცებაში მოჰყავდათ მსმენელები.

მართალია, ამ ლექსებს აღარ გააჩნდა ფოლკლორისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშნები (კოლექტიურობა, ვარიანტულობა, ზეპირსიტყვიერება და ანონიმურობა), მაგრამ ისინი მაინც ნამდვილ ფოლკლორულ ნიმუშებს წარმოადგენდა.

სწორედ ამ შესახებ ვწერდი ამ რამდენიმე წლის წინ ჟურნალ „აფრაში“ (2017 წ.) გამოქვეყნებულ ჩემს წერილში „ინდივიდუალური პოეტის პორტრეტი ხალხური ზეპირსიტყვიერების საგანძურში“. საკითხის კვლევამ კი ცნობილი ფოლკლორისტის, მთარგმნელის ვახუშტი კოტეტიშვილი მიების კვალზე გამიყვანა.

უნდა ითქვას, რომ მან ერთ-ერთმა პირველმა შენიშნა ეს ფოლკლორულ პარადოქსი. ამ თემაზე სამსჯელოდ მის თვალწინ შექმნილი მიშა ხერგიანისადმი მიძღვნილი იოსებ ბაიაშვილის ხალხური ლექსი „გმირის იდეალი“ აირჩია და ვრცელი მსჯელობის შემდეგ წერილში „ფოლკლორული პარადოქსი“ შესაბამისი დასკვნის სახით წარმოუდგა მკითხველს:

„ამ ტექსტს ფოლკლორისათვის აუცილებლად მიჩნეულ ამ ოთხ ნიშან-თვისებათაგან (კოლექტიურობა, ვარიანტულობა, ზეპირსიტყვიერება და ანონიმურობა გ.ა.) არც ერთი არ გააჩნდა,

მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეს იყო ჭეშმარიტად ხალხური ლექსი“ (კოტეტიშვილი 2005: 94)

– რა გვამღევეს ამ კატეგორიული განცხადების უფლებას? – კითხულობს მკვლევარი და თავადვე პასუხობს:

„ელემენტარული ენობრივ-სტილისტურ-პოეტიკური ანალიზი: ეს ლექსი შეთხზულია ფშაურ დიალექტზე, სალექსო საზომი ხალხურია – რვამარცვლიანი დაბალი შაირი, წყობა მონორითმული (ლექსის ერთ რითმაზე აგება დამახასიათებელია განსაკუთრებით ფშავ-ხევსურული პოეზიისთვის), ასევე, სარიტმო სტრიქონთა დაბოლოება პროსოდიული „ო“-ს დართვით, ხალხურია აქ გამოყენებული რიტორიკული მიმართვები, შედარებები, მეტაფორები, ეპითეტები, ლექსიკა თუ ფრაზეოლოგია, ინტონაცია და სამყაროული მოვლენების, ამ შემთხვევაში სიკვდილ-სიცოცხლის საზრისის აღქმა და მისადმი ავტორისეული მიმართება..“ (კოტეტიშვილი 2005: 94-95)

ჩემს წერილში (რომელზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი) ბოლომდე მივყვები ფოლკლორისტიკის კვლევა-ძიებას და კიდევ მრავალ მაგალითს ვაწყებდი მის მიერ მოყვანილი ვარაუდის სასარგებლოდ. თუმცა სიმპოზიუმის მოხსენებაში ჩვენ განსხვავებული ამოცანა გვაქვს და ფოლკლორისტიკის არგუმენტირებული დასკვნა, რომ შესაძლოა ხალხური ლექსი არცერთ მისთვის დამახასათებელ სპეციფიკურ ნიშანს აღარ ატარებდეს, მაგრამ ის მაინც ხალხური პოეზიის ნიმუშად ითვლებოდეს, სრულიად საკმარისი საბუთია იმისთვის, რომ დღევანდელ თემაზე მსჯელობა სწორედ ამ მიმართულებით განვაგრძოთ.

შეგახსენებთ, ჩვენი მოხსენების მიზანია თანამედროვე ფოლკლორისტული ნიმუშების ამოცნობა, მისი გავრცელების არეალის მონიშვნა და ხელშეწყობა.

თუმცა მანამდე უნდა ჩამოვავალიბოთ ის ზოგადი პრინციპები, რომლებიც არა მხოლოდ სპეციალიტებს, არამედ დაინტერესებულ მკითხველსაც მისცემს იმის საშუალებას, რომ თანამედროვე ფოლკლორული ნიმუშები ინდივიდუალური ავტორის (შესაძლოა, ის იყოს ანონიმური) შემოქმედებისაგან გაარჩიოს.

უპირველესად უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხალხური ნაწარმოები იმიტომაც არის კოლექტიური საკუთრება, რომ ის გამოხატავს არა კერძო პიროვნების, არამედ ფოლკის სულისკვეთებას. მტკიცედ

ზის ამა თუ იმ საზოგადოების ტრადიციაში, ამ ცნების უფართოესი გაგებით – აქ იგულისხმება არა მხოლოდ ტრადიციული პოეტიკა, პოეტური გამომსახველობითი ხერხები, როგორც საერთო მონაპოვარი, არამედ ყოფითი კულტურა და მსოფლმხედველობრივ წარმოდგენათა სისტემა – მთელი მემკვიდრეობითი სულიერი დოვლათი.

„ამასთანავე, ხალხური მელექსის წინაშე ინდივიდუალობისა და ორიგინალობის პრობლემა არ არსებობს. იგი არ ცდილობს, რომ სხვებისგან განსხვავებულად თქვას თავისი სათქმელი. არამედ ისე, როგორც ათასებს უთქვამთ მასზე ადრე, როგორც მიღებულია მის კოლექტივში, ანუ როგორც ამას საუკუნეების ტრადიცია მოითხოვს“ (კოტეტიშვილი 2005: 94).

ეს განსხვავება კი დამოკიდებულია სწორედ ინდივიდუალურ და კოლექტიურ აზროვნებათა შორის განსხვავებაზე (ამ დასკვნას მკვლევარი ცნობილი მეცნიერი კარლ იუნგის თეორიაზე დაყრდნობით აკეთებს), რომელიც შესაბამისად ინდივიდუალურ და კოლექტიურ ცნობიერებას ეყრდნობა. ისინი კი რადიკალურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ინდივიდუალური ცნობიერება თავისი ხასიათით უფრო კატეგორიულია და შეფასების დროს უფრო მაღალ სტანდარტს მოითხოვს, კოლექტიური ცნობიერება კი მხოლოდ გამოცდილებით მიღებულ ჩვევას, ბუნებრივ ინსტიქტებზე დაყრდნობილ შეგნებას აღიარებს

და მთავარი კითხვა, სად იქმნება დღეს ხალხური ლექსი და როგორია მისი გავრცელების არეალი?

მიღებული აზრია, რომ ფოლკლორის არსებობას მისი სოციალური ფუნქცია განსაზღვრავს. ამიტომ ის სხვებზე მეტად ექვემდებარება ეპოქის თავისებურებებს. მათ შორის თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე ტექნოლოგიური პროგრესის ტემპს და იმ რეალობას, რომელმაც უკანასკნელ ათწლეულებში ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება თითქმის რადიკალურად შეცვალა.

ალბათ, არავის ეჭვი არ ეპარება, რომ ფოლკლორის განვითარების და გავრცელების ბევრად უფრო ხელსაყრელი პირობები იყო, ვიდრე გაზეთი, ჟურნალი, წიგნი გაჩნდებოდა, ვიდრე წერაკითხვა საყოველთაოდ გავრცელდებოდა, ვიდრე ჩვენს სახლებში რადიო და ტელევიზია შემოვიდოდა.

დღეს, კომპიუტერის, ინტერნეტის და სოციალური მედიის ეპოქაში, მთლიანად შეიცვალა ფოლკლორის შექმნისთვის აუცილებელი გარემო და შესაბამისად, აღარ არსებობს ტექსტის ზეპირსიტყვიერად გადაცემის პირობა, აღარც მისი ანონიმურობის აუცილებლობა დგას (გარდა იმ შემთხვევისა, თუ ხალხური ლექსი არ არის პიროვნული, სოციალური ან წინააღმდეგობის იარაღი).

სახალხო მთქმელიც – ხალხური სიტყვიერი საგანძურის ზეპირად გადმომცემი (ხშირად მელექსე-მომღერალი) – დღეს იქ უნდა ვეძებოთ, სადაც ფოლკლორის პოტენციური ავტორი – ხალხი ტრიალებს და დროის უმეტეს ნაწილს ატარებს. დღეს ასეთი გარემო მხოლოდ სოციალურ ქსელია.

იმის თქმა, რომ დღეს ფოლკლორი სოციალურ ქსელში იქმნება, ნაადრევია. თუმცა მრავალი ნიმუში შეგვიძლია დავასახელოთ, თუ როგორ გროვდება ანეგდოტები, ანდაზები, მეტსახელები, სხვადასხვა ხალხური გამონათქვამები კონკრეტულ საიტებზე. ჯერჯერობით ეს მხოლოდ მოსამზადებელი პროცესია. მომავალში ჩვენ მოგვიწევს იმის ჩვენება, თუ როგორ კარგავს ზოგიერთი მხატვრული ტექსტი სოციალურ ქსელში ინდივიდუალურ თვისებებს და მთლიანად კოლექტიურ ცნობიერებას ეყრდნობა. როგორ იცვლება ლექსში გამოყენებული შედარებები, მეტაფორები, ეპითეტები, ლექსიკა თუ ფრაზეოლოგია და ყველაფერი ეს ფოლკის სულისკვეთებას ემორჩილება, როგორც ამას ხალხური ზეპირსიტყვიერების ტრადიცია მოითხოვს.

ამასთან დაკავშირებით გავიხსენოთ ვახტანგ კოტეტიშვილის მიერ თითქმის ასი წლის წინ გამოთქმული მოსაზრება ფოლკლორის შესახებ:

„ახალ ეპოქასთან ერთად ახალი ადამიანი მოდის, რომელიც ურმულს აღარ იმღერებს, სამაიას აღარ გააცოცხლებს, რადგან სოციალური ფუნქცია აღარ აქვთ. ძველი უნდა წავიდეს, მაგრამ მისი კვალი არ უნდა დავკარგოთ, რადგან უიმისოდ ახლის გაგება შეუძლებელი იქნება „ (კოტეტიშვილი 2006: 9)

თურმე სტიქიონივით ბოზოქრობდა კათედრაზე და ჰკურნავდა ყველაფერს, რითაც გაჟღენთილი იყო იმდროინდელი ატმოსფერო ცინიკური ნიჰილიზმისა – იგონებდნენ მისი ყოფილი სტუდენტები.

საბედნიეროდ, ვახტანგ კოტეტიშვილის წინასწარმეტყველება მთლიანად არ ასრულდა. დღეს „ურმულიც“ ისმის და „სამაიასაც“ ცეკვავენ, თუმცა მათ უკვე სახელმწიფო აკადემიური ანსამბლების რეპერტუაში გადაინაცვალეს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მათი კონსერვაცია (შენახვა) მოხდა და ისინი აღარ ექვემდებარება განვითარებას.

შეგვიძლია იგივე ვივარაუდოთ ხალხური ზეპირსიტყვიერების მიმართ. ის კვლავაც შეიქნება. თუმცა, ჩემი აზრით, ხალხურ ლექსსაც ეყოლება პროფესიონალი ავტორი, რომელიც ფოლკლორის წაბადებით შექმნილ ლექსს სოციალური ქსელის საშუალებით გააცნობს მკითხველს.

მინდა გითხრათ, რომ ბევრი თანამედროვე პოეტი დღესაც ამ საქმეს ემსახურება. უბრალოდ, მან არ იცის, რომ მისი შემოქმედება (ფორმითა და შინაარსით) კოლექტიურ ცნობიერებას ეყრდნობა და ხალხურია. ინდივიდუალური პოეზიის ქოლგის ქვეშ ის სწორედ ფოლკლორს ქმნის. მისთვის, ისევე როგორც მისი მკითხველისთვის, ამის გაგება უთუოდ სიახლე იქნება.

დამოწმებანი:

ანთოლოგია 1765-1825: კენჭოშვილი ი. *ქართული ლირიკის ანთოლოგია (1765– 1825)*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2014.

აფრა 2017: „ინდივიდუალური პოეტის პორტრეტი ხალხური ზეპირსიტყვიერების საგანძურში“. ჟურნალი „აფრა“, 2017.

კოტეტიშვილი 2006: კოტეტიშვილი ვ. „*ფოლკლორული ძიებანი*“, თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 2006.

კოტეტიშვილი 2005: კოტეტიშვილი ვ. „*მართალს ვიტყვი...*“ თბილისი: გამომცემლობა „დიოგენე“, 2005.